

MEHMED'İN ° İLÂC-NÂME'Sİ¹ Ceyhun Vedat UYGUR^{*}, Ayşegül GÜNÇAVDI ÇAVDAR^{**}

ÖZET

Bu çalışmada, Mehmed'in ° İlâc-nâme'si adlı eser incelenmiştir. On altıncı yüzyıla ait olan ve on bir bapтан oluşan bu eser, çeşitli hastalıklar ve bu hastalıkların tedavisi için bitkisel çözüm önerileri sunan bir tıp metnidir. Orijinal metni Bibliotheque Nationale de France'ta bulunan bu eserin çalışmamız boyunca aynı adla başka bir nüshasına rastlanmamıştır. Buna karşın, Şirvanlı Mahmud tarafından yazılmış olan Kemaliye adlı eserin, ° İlâc-nâme'yle büyük benzerlikleri bulunmaktadır.

Bu çalışmada eser hakkında bilgiler verilmiş; eserin ses ve şekil bilgisi özellikleri, metinden örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca eserdeki kelime kadrosuna dair etimolojik ve semantik bir özet bilgi de sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mehmed, İlâc-name, Tıp metinleri, Çeviri.

MEHMED'S İLAG NAME

ABSTRACT

In this study, the work called Mehmed's Ilag name has been examined. This work which dates back to the 16th Century and composed of eleven parts is a medical text consisting of various illnesses and offers herbal solutions for these illnesses. The original manuscript is found only in Bibliotheque Nationale de France and also we have not encountered with any other copy during our study. On the other hand, the work named Kemaliye written by Şirvanlı Mahmud has many lots of similarities to İlâc-nâme.

In the scope of this study, some information about the work is introduced in terms of phonetic and morphological characteristics via giving examples from the text. In addition, an abstract information about the specific group of words (terms) used in the text is also presented etymologically and semantically.

Key words: Mehmed, Ilag-name, Medical Books, Translation.

¹ Bu yazı, *Mehmed'in ° İlâc-nâme'si (İnceleme, Metin, Dizin)* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. (Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2013)

^{*} Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, DENİZLİ.

e-posta: vuygur@pau.edu.tr

^{**} Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Milli Eğitim Bakanlığı, DENİZLİ.

e-posta: guncavdi@gmail.com

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski olan hastalıklar için her devir ve uygarlık farklı tedavi metotları uygulamıştır. Yazının keşfinden önce hastalıklar ve tedavisi konusunda elde edilen bilgiler, mitler ve arkeolojik çalışmalar sonucu elde edilen bulgulara dayanmaktaydı. Ancak yazıyla birlikte daha somut ve sistematik bilgiler elimize ulaşmaya başlamıştır. Eski Mısır, Çin, Babil, Antik Yunan gibi birçok medeniyetin hastalıkların sebepleri ve tedavileriyle ilgili çeşitli yöntemleri kullandığı², bu uygarlıklara ait metinlerle gün ışığına çıkmıştır. İslamiyet'in kabulünden önce Türkler arasındaki tıp anlayışı, şamanların büyüsel yöntemlerle; *otacı* (herbalist), *emçi* (eczacı) ve *atasagunların* (tabib) drog veya bitkilerden yararlanarak yürüttükleri maddî manevî tedavi usulleri etrafında şekillenmiştir. Ancak İslamiyet'in kabulüyle tıp alanında telif ve tercüme eserler artmıştır. 13. yüzyıldan itibaren ise bu eserlerin yerini Türkçe eserler almıştır. Bu eserlerde İslami tıp literatüründe Ahlat-ı Erbaa (Dört Hilt) teorisi denilen yeni bir tıp anlayışı benimsenmiş; hekimler, hastalara ve hastalıklara yaklaşımlarını bu teorideki anlayışa göre belirleyip, uygulanacak tedavi metotlarını buna uygun yapmıştır.

İnsanın biyolojik, psikolojik ve ahlâkî fonksiyonlarını etkilediği kabul edilen *kan*, *safrâ*, *sevdâ* ve *balgama*, “dört unsur, dört usare” anlamında “ahlât-ı erbaa” denilmektedir. Sağlık ve hastalık, bu dört sıvının insan bedeninde dengede olup olmamasından ortaya çıkmaktadır. İnsan bedenindeki hastalıklar da bu dört sıvıya göre oluşmaktadır. Sevdâ, aklî ve psikolojik rahatsızlıklara yol açmakta, kan hastalıkları

kanın azalıp artmasından ortaya çıkmakta, karaciğer-öddeki safrânın çokluğundan karaciğer ve böbrek hastalıkları çıkmakta, balgamın dengesizliği de istiska (karında su toplaması) vb. hastalıklara yol açmaktadır. İlkbaharda kan, yazda safrâ, sonbaharda sevdâ, kışta da balgam harekete geçmektedir. Bu sıvıların insanların karakterlerini de etkilediğinin düşünülmesi *safrâvî* (colérique), *sevdâvî* (mélancolique), *demevî* (saanguin), *balgamî* (flegmatique) şeklinde psikolojik tiplemelere ve mahrûr (kan sıcak tabiatlı), mebrûd (safrâ soğuk tabiatlı), yâbis (sevdâ kuru tabiatlı), mertûb (balgam yaş tabiatlı) şeklinde dört niteliğe dayalı karakter tasniflerini ortaya çıkarmıştır.³

El yazması tıp eserleri Türkçe metinler arasında önemli bir yere sahiptir. Bu metinler hem içerikleri hem de Türk dilinin barındırdığı kelime hazinesini ve terimleri göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Türk dilinin önemli dönemlerinden olan Eski Anadolu Türkçesi döneminde tercüme ya da telif yoluyla çok sayıda eser verilmiştir. Bu eserlerde geçen terimlerle Türkçe tıp terimleri oluşmaya başlamıştır. Arapça, Farsça, Yunanca vb. dillerden yapılan çevirilerdeki bilgilere halk arasında yaygın olan hekimlik anlayışı da eklenerek yeni eserler yazılmaya devam edilmiştir. Bu eserlerde yabancı dillerden alınan terimler aynen kullanıldığı gibi kimi zaman da bu yabancı terimlerin yanına halk arasında kullanılan Türkçe karşılığı da eklenmiştir.

Anadolu'da Yazılmış Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış ve ° İlâc-nâme

Tıpla ilgili eserlerin ağırlıklı olarak 14. ve 15. yüzyılda yazıldığı görülmektedir. İlim adamlarına ve ilim faaliyetlerine önem verilmesi ile Anadolu Beylikleri zamanında çeviri ve tercüme eserler hızla artmıştır. Bu dönemde kütüphane ve medrese gibi ilmi

² Bu konuda geniş bilgi için bkz: A. H. Bayat Tıp Tarihi, İstanbul, 2010

³ Muhittin Eliaçık, “Sihhat u Maraz'da Ahlat-ı Erbaanın İşlenişi”, *Mukaddime*, S.1, Artuklu Üniversitesi, 2010, s. 130-131.

çalışmaların rahatça yapılmasına imkân sağlayacak yapılar kurulmuştur. Bu teşvik ile birçok alanda önemli eserler yazılmaya başlanmıştır.

14. yüzyıldan itibaren yazılan tıp eserleri, günümüzde hem tıp tarihi uzmanları hem dilbilimciler hem de halk kültürüyle ilgilenenler için büyük önem taşımaktadır. Bu eserlerdeki sağlığı koruma ve hastalıklarla ilgili bilgiler tıp uzmanları, kullanılan terimler dilbilimciler, kullanılan bitkiler ve karışımlar ise halk kültürüyle ilgilenenler için önemli kaynak durumundadır.

Eski Türkiye Türkçesiyle yazılmış birçok tıp kitabı vardır. Bilinen ilk eser Müfredât-ı İbn Baytar Tercümesi'dir. Çevireni bilinmeyen bu eser, Aydınogullarından Umur Bey'in (1340-1348) emriyle, 13. yüzyılın ünlü botanik bilgini İbnü'l-Baytar'ın Kitâbu'l-Câmi' fi'l-Edviyeti'l-Müfrede adlı eserinden kısaltılarak Türkçe'ye çevrilmiştir.⁴ Bu tercümeden sonra yazılan eser ise İshak bin Murâd'ın Edviye-i Müfrede'sidir. Eser H. 792/M. 1387 (?) yılında Gerede kalesinin katında cem olunmuştur. Eserde birtakım ilaçların etkileri kısaca ve bayağı bir yoldan anlatılmaktadır. Bilgilerinin büyük bir kısmının Zeyneddin bin İsmailü'l-Cürcanî'nin eseri olan Zahire-i Harezşahi'den ve bir de İbn-i Sina'nın Kanun'undan alınmış olduğu görülür.⁵ Bu yüzyılda kaleme alınan bir diğer eser ise Tabî'atnâme'dir. Aydınoglu Umur Bey adına (ö. 1348) Farsça'dan tercüme edilmiştir (1334-48). Koruyucu hekimlikle ilgili mesnevi tarzında yazılmış 372 beyitlik manzum bir eserdir.⁶ Yine bu dönemde yazılmış olan bir başka eser Kâmilü's-Şinâ'a'dır. Eserde yazılış tarihi yoktur. Vakıf kaydından 857 (1453) yılında Timurtaş oğlu Umur Bey tarafından vakfedildiği anlaşılmaktadır.⁷ 14. yüzyılda yetişmiş büyük tıp bilgini Hacı Paşa tarafından kaleme alınan Müntehâb-ı Şifâ dönemin önemli eserleri arasında yer alır. Hacı Paşa 1381 yılında

Aydınoglu İsa Bey adına Arapça yazdığı Şifâü'l-Eskâm ve Devâü'l-Âlâm adlı eserini Türkçe'ye tercüme ederek, adını Müntehâb-ı Şifâ koymuştur.⁸

15. yüzyılda yazılan tıp eserleri de 14. yüzyılda yazılan eserler gibi İslami tıp anlayışına uygun olmakla birlikte toplumun kültürel anlayışına ve yaşayışına göre şekillenmeye devam etmiştir. Dönemin en büyük hekimi olarak kabul edilen Şerefeddin Sabuncuoğlu, Cerrâhiyetü'l Hâniyye adlı eserinde dönemin sosyolojik yapısı hakkında bilgiler vermiştir.⁹ Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Amasya Darüşşifa-sındaki öğrencisi Muhyiddin Mehî tarafından yazılan Muhyiddin Mehî'nin Müfid (Nazmü't-Teshîl), H. 871/ M. 1467 yılında Eski Anadolu Türkçesiyle ve manzum olarak yazılmış 123 varaklık bir tıp eseridir. Müfid, 14. yüzyılın en tanınmış hekimlerinden Hacı Paşa adıyla bilinen Celaleddin Hızır (ö. H. 820/M. 1417)'in 1408 yılında kaleme aldığı ve Teshîlü's-Şifâ adını verdiği kitabının nazma çekilmiş şeklidir.¹⁰ Bu dönemde yazılan bir diğer eser Alâ'im-i Cerrâhîn'dir. İbrahim bin Abdullah tarafından H. 911/M. 1505 yılında yazılmıştır. Alâ'im-i Cerrâhîn, 15. yüzyılın sonu 16. yüzyılın başına ait Türkçe monografilerden biridir. Eserin yazarı, eserin adını kendisi vermiştir. Hekimoğlu nüshasının ilk varlığında "Cerrâh-nâme" yazısı görülmektedir. 1b numaralı sayfanın üstünde süsleme içine "Kitâb-ı Cerrâh-nâme" başlığı konulmuştur. Eserin en önemli özelliği ateşli silahlarla meydana gelen yaralanmalara ve 15. yüzyılda Avrupa'da yayılan Frengi hastalığına ilk defa değinmesidir.¹¹ Yine bu dönemde

⁴ Mustafa Canpolat, *Edviye-i Müfrede*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 21.

⁵ M. Canpolat, "a.g.m.", s. 22.

⁶ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, İstanbul, 2010, s. 285.

⁷ M. Canpolat, "a.g.m.", s. 22.

⁸ Emel Kaya Gözlü, "Muhyiddin Mehî'nin Müfid (Nazmü't-Teshîl) Adlı Eserinin Türk Dili ve Tıp Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25. Sayı, Bahar 2009, Konya, s. 2-3.

⁹ Meriç Güven, "Türk Dili Ve Kültürü Açısından XIV-XV Yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi Türkçe Tıp Yazmalarına Eleştirel Bir Bakış", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3 Summer 2011*.

¹⁰ E. K. Gözlü, "a.g.m." s. 1.

¹¹ Mehmet Gürlek, "Anadoluda Yazılmış İlk Türkçe Cerrahi Yazmalara Bir Örnek Alâ'im-i Cerrâhîn", *Turkish Studies - International Periodical For The*

kaleme alınan bir başka eser Tervihü'l-Ervâh'tır. Emir Süleyman'ın buyruğu ile şair ve Hekim Ahmedî (Taceddin İbrahim bin Hızır öl. 1413) tarafından aruz vezniyle ve mesnevi tarzında yazılmış olan Tervihü'l-Ervâh adlı eser iki cilt olup birinci cildinde daha çok tıbbın teorisi ve eczacılıkla ilgili bilgiler verilmekte; ikinci cildinde yukarıdan aşağıya bütün hastalıklar ve tedaviler anlatılmaktadır.¹² Bahnâme adlı eser Hoca Mes'ud tarafından tercüme edilmiştir.¹³ Dönemin bir başka eseri Hulâsâ'dır. Cerrah Mes'ud tarafından Farsça'dan Türkçe'ye çevrilen bu eserin çeşitli kaynaklarda Süleymaniye Kütüphanesi 3550 numarada kayıtlı bir nüshası bulunduğu belirtilmektedir. Hulâsâ, Tercüme-i Hulâsâ, Tercüme-i Hulâsâ fi Fenni'l-Cirâhe isimleriyle bilinen eserin Bursa Haraççı 1149 numarada kayıtlı bir tıp mecmuasının ilk sırasında bulunan 43 varaklık bir nüshası daha mevcuttur.¹⁴ Ahmed-i Dâ'i tarafından yazılan Tıbb-ı Nebevî Anadolu'da yazılmış önemli Tıbb-ı Nebevî'lerdendir. Dönemin diğer bir eseri de Hazâinü's-Saadât'tır. Yazılış tarihi bilinmeyen, ancak istinsah tarihinden hareketle 14. yüzyılın sonları ile 15. yüzyılın ilk çeyreğinde veya ortalarında yazılmış olabileceği tahmin edilen Hazâinü's-Saadât'm müellifi Eşref bin Muhammed adında bir tabiptir. Hazâinü's-Saadât'm bilinen tek nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Bölümü Hazine 557 numarada kayıtlıdır. Eser, H. 864/M. 1460'ta Ali bin İne Hoca tarafından istinsah edilmiştir. Eşref bin Mumammed'in Hazâinü's-Saadât'ı Bedî N. Şehsüvaroğlu tarafından yayımlanmıştır.¹⁵ Dönemin önemli eserlerinden olan Mürşid, Mehmed bin Mahmûd-ı Şirvânî'nin 1438'de tamamladığı göz hastalıklarıyla ilgili eseridir.

Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3 Summer 2011, s. 1426.

¹² E. K. Gözlü, "a.g.m." s. 7.

¹³ Murat Yurdakök, "Tuhfe-i Mubârizî'de Çocuk Hekimliği Bilgileri", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, Sayı 47, Ankara 2004, s. 233.

¹⁴ Muhammed Yelten, "*Şirvanlı Mahmud, Kemâliye, Giriş-İnceleme-Cümle Bilgisi-Metin-Sözlük*", İstanbul Ü. Yay. İstanbul 1993, s.10. Eserle ilgili Hatice Şahin makale yazmıştır: "Tercüme-i Hülâsa'nın Bir Nüshası Üzerine", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* s. 111.

¹⁵ K. Köktekin, "a.g.m." s. 14-15.

Bu eser Osmanlı tıbbının göz hastalıklarıyla ilgili en kapsamlı kitabıdır.¹⁶

16. yüzyılda yazılan tıp eserlerinde de İslam tıbbı ile Batı tıbbının sentezlerine, müstakil eserlere ve tercümelere rastlanmaktadır. Bunlardan biri Menâfiü'n-Nâs adlı eserdir. Eserin müellifi Nidâi Çelebi Mehmed Ankaravî, müstensihî Abdullah Necati Tarsusi'dir. Eser 1567-68 tarihinde istinsah edilmiştir. 60 bölümden oluşan eserde insanın yaratılışı ve hikmetleri ile insan vücudunun kısımları; baş, ağız, diş, yüz, burun, kulak, cilt ve ayakta görülen hastalıklar hakkında bilgiler verilmektedir. Sade bir dille kaleme alınan bu eser hekimlerin bulunmadığı ortamlarda halka faydalı olmayı amaçlamaktadır. Eserin koruyucu hekimlik açısından da önemli olduğu söylenebilir.¹⁷ El-Dürri'l-Manzûm/Manzûme fi't-Tıbb adlı eser Nidâi'nin 1567'de tamamlayıp Sultan II. Selim'e armağan ettiği 700 beyitlik manzum tıp kitabıdır.¹⁸ Rebîu's-Selâme Nidâi tarafından yazılmıştır. Eseri dostlarının salgın hastalıklardan taun ve veba hakkında bir risale yazmasını istemeleri üzerine kaleme almıştır. Nidâi'nin klâsik İslam dini ve tıbbî kaynaklarından edindiği bilgilere kendi tecrübelerini ilave ederek hazırladığı bu eseri önsöz ve 7 bâbdan müteşekkildir.¹⁹

° İlâc-nâme Hakkında Genel Bilgiler

Üzerinde çalıştığımız eserin adı, ilk sayfada **Kitâbu ° İlâc-nâme** olarak belirtilmiştir. Metnin ketebe kaydında da görüleceği üzere (47.b) eser, **Mehmed** adlı bir müellife / müstensihe ait görünmektedir.²⁰

¹⁶ A.H. Bayat, "a.g.e." s. 290.

¹⁷ Bekir Şahin, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Bulunan Tıp İle İlgili Türkçe Yazma Eserler, Konya Araştırmaları, Mayıs sayısı, 2013, s. 4.

¹⁸ Talat Dinar, *Ğâyetü'l-Miıntehâ Fi- Tedbiri'l-Merza (Metin, İnceleme, Dizin)*, (Yayımlanmamış doktora tezi) Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2013, s. 5.

¹⁹ T. Dinar, "a.g.e." s. 5.

²⁰ Eserin ilk sayfasında bulunan "Kitap sahibi Yusuf, hayır duadan unutmayalar" ifadesi, Kitâbu ° İlâc-nâme'nin mülkiyetinin Yusuf adlı bir kişiye ait olduğunu göstermektedir.

Araştırmalarımız, bizi 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın ilk yarısında yaşamış tababetle meşgul Mehmed adlı bir şahsa götürememiştir. Bunda, müellif/müstensih hakkında **Mehmed** adından başka bir bilginin bulunmaması en önemli sebeptir. Tezkirelerde 15. ve 16. yüzyılda yaşamış "Mehmed" adlı kişilere bakıldığında, elimizdeki 'Îlâc-nâme'nin yazarı olan Mehmed'le ilgili kayıt bulunmamaktadır.

Mehmed adlı kişi, üzerinde çalıştığımız eseri (nüshayı) H. 963/M. 1555-1556 tarihinde, Cemaziye'l-evvel ayının 15'inde tamamladığını ifade etmektedir: *Temmet bi-'avnillâhi te-'âlâ ketebe fî 15 cemâziye'l-evvel sene 963 tamâm-şüid el-fakâr mehmed.*

Nüsha Bilgisi

Eser, toplam 47 varaktan oluşmaktadır. Her sayfada 7 satır bulunmaktadır. Yazılar harekeli nesihle yazılmıştır. Yazıların karakteri iri olup satır aralıkları fazladır. Kitâbu 'Îlâc-nâme, başka eserlerle birlikte aynı ciltte bir araya getirilmiştir. Bu eserler *Dilgüşâ* ve *Sinjir-nâme*'dir. Dilgüşâ, mecmuanın 70-144. sayfaları arasındadır. Dilgüşâ Kastamonuda H. 900/M. 1494-1495 yılında yazılmıştır. *Derviş* adlı bir sufi tarafından Abdurrahman ibn Yusuf'un eseri kopyalanarak H. 964/M. 1557 yılında yazılmıştır. *Sinjir-nâme* ise H. 12 Zilhicce 967/M. 3 Eylül 1560 tarihinde yazılmıştır. Mecmuanın 144-156. sayfaları arasında bulunmaktadır. Bizim çalıştığımız eser, söz konusu mecmuanın sayfaları arasındadır.

Türkiye'de 1993 yılında Muhammet Yelten tarafından **Şirvanlı Mahmud Kemaliyye (Giriş-İnceleme-Cümle Bilgisi-Metin-Sözlük)** adlı bir çalışma yapılmıştır. 1993 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları arasından çıkmış olan bu çalışmada, üç nüshanın (Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Bölümü, No: 1646; Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Bölümü ve Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Bölümü nüshaları. Muhammet Yelten, söz konusu bu üç nüshayı çalışmasının Giriş Bölümünde, 15. ve 16. sayfalarda tanıtır

tenkitli metni kullanılmıştır.²¹ Söz konusu metinle, üzerinde çalıştığımız Paris nüshası arasında büyük benzerlikler bulun-maktadır. Bu nüshaya tezimiz bittikten sonra ulaştığımız için tenkitli çalışma da yapamadık.

Kemaliyye başlığı ile yapılan bir başka çalışma da Prof. Dr. Ali Haydar Bayat'a aittir: **Kemaliyye / Erken Anadolu Türkçesi İle Yazılmış Bir Tıp Risalesi**, Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği Yayını, 2007. Yayın, Transkripsiyon-Sadeleştirme-Sözlük-Tıpkıbasım kısımlarından oluşmaktadır.²² Yayın satışta olmadığı için, ayrıca başka bir kütüphane kaydında da eseri bulamadığımız için bütün çabalarımıza rağmen bu yayının bir nüshasını göremedik. Söz konusu yayınlı ilgili olarak kitabın kaydının bulunduğu internet sitesinde şu kısa bilgi yer almaktadır: "Kemaliyye ve Müellifi: **Necip Paşa** nüshasında Şeyhülislam İbn Kemal'e (1468-1534) mal edilen Kemaliyye'nin, diğer nüshalarını ihtiva eden yazma kütüphane kataloglarında ve bunları referans alan eserlerde, Dilşad Şirvani, Şirvanlı Mahmud gibi farklı yazarların eseri olduğu zikredilmektedir. Türk tıp tarihiyle ilgili yayınlarda iki yayın dışında bahsi geçmeyen Kemaliyye hakkında son zamanlarda yapılmış olan ve eseri Türk dili açısından değerlendirilen iki çalışmada, eserde müellif isminin bulunmamasına karşılık M. Yelten, *Osmanlı Müellifleri*'ne dayanarak; H. Şahin de Yelten'in görüşünü benimseyerek Şirvanlı Mahmud'a mal etmektedirler."²³

Muhammet Yelten'in çalışmasıyla Ali Haydar Bayat'ın çalışmasının, aynı nüshalara dayanıp dayanmadığı (Ali Haydar Bayat'ın çalışmasına ulaşamadığımız için) hususunu da tespit edemedik. Ali Haydar Bayat, belki sadece Necip Paşa nüshası üzerinde çalışma yapmış olabilir. Biz, çalışmamıza başlamadan önce literatür taraması yapmış ancak 'Îlâc-

²¹ Şirvanlı Mahmud, "*Kemaliyye (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*", Hzl. Muhammet Yelten, İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Yay. 1993, s.2.

²² ²⁴ <http://ztbb.org/yayinlar/tip-klasikleri-dizisi> (Erişim tarihi: 10.08.2013).

²³ ²⁵

<http://www.kitapyurdu.com/kitap/default.asp?id=120921> (Erişim tarihi: 10.08.2013).

nâme ve Mehmed kelimelerinin yan yana geldiği bir kayıt bulamamıştık. Zaten üzerinde çalıştığımız Paris Bibliotheque Nationale de France nüshasının katalog bilgisinde de şu kayıtlar bulunmaktaydı:

Title: İlac-name

Author: Mehmed

Subject: Medical Science, medical history, turkish manuscripts

Location: BNF

Archive no: 6457/ Regius 1348,3.3

İçeriği yakın olan *Kemaliyye* ile bizim çalıştığımız *‘İlâc-nâme* arasında eser ve müellif isimleri birbirini tutmamaktadır: Kemaliyye müellifi olarak Mahmud Şirvani gösterilmekte iken *‘İlâc-nâme* müellifi/müstensihî olarak Mehmed kaydına rastlanmaktadır. Kemaliyye'nin telif tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber *‘İlâc-nâme*'nin 1555/1556'dır. Bunun istinsah tarihi olduğunu da söyleyebiliriz. Başka bir ifadeyle Mehmed adlı bir kişi, H. 963'te Kemaliyye adlı eseri, orijinalinden veya başka bir nüshadan istinsah etmiş görünmektedir. Ancak bu istinsah, kanaatimizce tıpatıp aynı olan bir istinsah değildir. Her iki nüsha arasında zaman zaman ifade ya da kelime farklılıklarına rastlanmaktadır. Hatta imlâ farklılıkları da az değildir. Mehmed adlı kişi, nüshasının adını *Kitâbu ‘İlâc-nâme* koymuştur. Eserin hiçbir yerinde Kemaliyye ismine ya da asıl müellife götürecek bir kayıt mevcut değildir.

‘İlâc-nâme, beden sağlığı, hastalıklardan korunma ve bu hastalıkları sağıltma yöntemlerinden pragmatik bir yaklaşımla uygulamalara yer vererek bahseden; 16 yüzyılda yazılmış bir tıp el kitabıdır. Hastalıkların tedavisinde bitkisel karışımların yanında buhar, kan aldırma, sülük vurma, müşhil verme gibi yöntemler de yer almıştır. Bitkisel karışımlar hazırlanırken meyvelerin özleriyle yapılan şerbetlerden, macunlardan, yağlardan ve bazı hayvanların çeşitli organlarından faydalanılmıştır. Büyüsel ve batıl inanca dayalı tedavi yöntemlerinin de kullanıldığı bu eserde çeşitli kimyasallarla yapılan bileşik ilaçların kullanılmadığı görülmektedir. O dönem tıbbının genelgeçer kurallarına riayet edilerek yazılmış bu bilgiler modern tıbbın oluşmasına kaynaklık etmiştir.

‘İlâc-nâme, konu başlıkları, üslup özellikleri, dili, söz varlığı, bakımlarından da tanıtılmaya çalışıldığında şu bilgiler verilebilir:

Konu Başlıkları

16. yüzyılda yazılan *‘İlâc-nâme*, Allah'a hamd ve peygambere salât ve selâmla başlar.

‘İlâc-nâme 11 baptan oluşur. Başlıklar şu şekildedir:

bâb-ı evvel başa müte^c allik maraşların *‘ilâcları beyân ider*

Bu bölümde eserin yazarı çeşitli sebeplerden kaynaklanan baş ağrılarının tedavisine yönelik ilaçlar hazırlamakta veya başka kitapları kaynak göstererek oradan alıntılar yapmaktadır. Bunun yanında baş ağrısını önlemeye yönelik tavsiyelerde bulunmakta ve ortaya çıkacak olası sonuçlar hakkında bilgiler vermektedir.

bâb-ı ikinci evvel yeyecekleri beyân ider

Bu bölümde öncelikle akıl sağlığına zarar veren ve baş ağrısına sebep olan yiyecekler hakkında bilgi verilmektedir. Yazar ilgili başka eserlerden de yararlanarak bu konuyu ele almıştır. Yiyecekler dışında insan bedenine faydalı olan ve olmayan eylemlerden de bahsederek çeşitli bilgiler vermektedir.

bâb-ı üçüncü göz hastalıkların beyân ider

Bu bölümde gözde meydana çeşitli hastalıklar ve bunlar için uygulanacak tedavi metotları anlatılmaktadır. Bitkisel karışımlarla elde edilen ilaçların yanında hayvan organlarıyla elde edilen ilaçların göze faydalı olacağı belirtilmektedir. Bunun yanında aynı hastalık için birbirinden farklı tedavi yöntemleri hakkında da bilgi verilmiştir.

bâb-ı dördüncü ağza müte^c allik olan *‘ilâcları beyân ider*

Bu bölümde ağız hastalıklarından ve nefesin kötü kokmamasına dair tedbirlerden bahsedilmektedir. Bölüm başlığı olarak ağız hastalıkları vurgulansa da ağız hastalıklarının

tedavisinden yüzeysel olarak bahseden yazar daha çok ağızın ve bedenın güzel kokmasını sağlayacak uygulamalar üzerinde durmuştur.

bâb-ı beşinci dişlere müte^c allik olan marazların devâsın beyân ider

Bu bölümde diş hastalıklarının sebepleri ve bu hastalıkların tedavisine ilişkin bilgiler verilmektedir. Diş hassasiyetini arttıran sıcak ve soğuk yiyeceklerin zararları ile diş sağlığının korunmasında faydalı olacak uygulamalar dile getirilmiştir. Bu bölümde yazarın farklı tıp kitaplarından örnekler verdiği de görülmektedir.

bâb-ı altıncı bil maraşların devâların beyân ider

Bel ağrısına neden olabilecek durumlardan bahsedilirken vücudun bu bölümünün ne kadar önemli olduğunu belirtmek için Kur'an-ı Kerim'den ayet ile örnek verilmiştir. Bunun yanında hamile kalınmasına ve cinselliğe engel olabilecek durumlar ve sonuçlarından bahsedilmektedir. Bel bölgesini koruma yolları ve tedaviye ek olarak yenilmesi ve sakınılması gereken yiyecekler hakkında da kısaca bilgi verilmektedir.

bâb-ı yedinci sülüsü'l-bevl sebebin ve devâsın beyân ider

Müstakil olarak bir hastalık için başlığı olan tek bap budur. İdrar kaçırma için çeşitli bitkisel karışımlardan bahsederken buna bağlı olarak bel ağrısı, baş dönmesi ve cinselliğe dair de kısa bir bilgi verilmiştir. Ünlü tıp hekimi Akşemseddin'in tecrübelerinden de bahsedilmektedir.

bâb-ı sekizinci oturağ yiriğ gicimesin ve ^c ilâçların beyân ider

Bu bölümde hemoroite yönelik tedaviden ve bu bölgenin kaşınmasını önlemeye yönelik karışımlardan bahsedilmektedir. Tüm bunların yanında dua ederek hemoroitten kurtulma yolundan söz edilmektedir.

bâb-ı tokuzuncu şerbetler terkibin ve hâşaların beyân ider

Bu bölümde çeşitli meyvelerle ve bitkilerle hazırlanan şerbetlerden bahsedilerek faydaları ve hangi hastalıkların tedavisinde kullanılacağı anlatılmıştır.

bâb-ı onuncu ma^c cünlar murabbâlar düzmesin beyân ider

Bu bölümde çeşitli meyvelerle ve bitkilerle hazırlanan macunların hangi hastalıkları tedavi etmede kullanılacağı ve yararlarından bahsedilmektedir.

bâb-ı on birinci vaşiyetler beyânındadır

Eserin son bölümünde ise kullanılan ölçü birimlerinin neye tekabül ettiği, okuyanlara bilgi olarak verilmiştir.

Dil ve Üslup Özellikleri

Hastalıklar, bunların tedavi yolları ve koruyucu hekimlik üzerine yazılmış olan bu eserde olaya dayalı bir anlatım olmadığı için genellikle üçüncü tekil şahsa yönelik ifade tarzı kullanılmıştır. Yazar kendi tecrübelerinden ziyade başka kitapları kaynak göstererek anlatma yolunu seçtiği için bunun dışındaki şahıslara pek rastlanmamaktadır. Birkaç bölümde birinci teklik şahıs ekinin kullanıldığı görülmektedir.

bu 'ilâcı 'Arabî kitâb buldum tecrîbe itdim 7a/1

hatta Şifâ kitâbında gördüm 4b/7

bir şeyhiñ kitâbında bulupdururam 5b/7- 6a/1

şerbeti bişirdirem ki iki yıl kuvveti gitmez 42b/2-3

Fiil çekimlerinde de tüm şahıs ve zaman eklerinin çekimini görmek mümkün değildir. Hastalıkların tedavisi için gerekli karışımların ve önleyici yöntemlerin anlatıldığı bu eserde her zaman kullanılacak bilgilerin aktarılması amaçlandığından bildirme kiplerinden geniş zaman; dilek kiplerinden de istek ve şart kiplerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir.

nitekim hak te^oālā Kur'an içinde
buyurur 18b/3-4

gül şarābı harāreti giderir 34a/4

ağzın boğaza yakın yirinde duta 4a/1

beşer dirhem alalar küllisini dögeler
eleyeler 40b/2

şeb körligi dahı olursa ve yaşlanmasını
dahı gidere 10b/5-6

akır qarhāyı çeyneseler balgāmı
indire 3a/7

Eser sağlık üzerine yazıldığı için başka
edebî türlerde görülen sanatlı söyleyişlere ve
mecazlı anlatımlara rastlanılmaz. Tek yönlü
anlatım tekniğinin ağırlıklı olduğu bu eserde
öğreticilik ağır basmaktadır. Bu teknik
yazılanların akılda kalıcılığını ve anlamayı
kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir.

süid yoğurt hadden gece yağlı cerb
yemekler ve sirke yemek dimāğa zarar virür ve
balı dahı çok yemek baş ağrıdır fındık ve ağız
ve hurma ve koz büytere biber zeytün za^oferān
kestane kendene bunları çok yemek cem^oisi baş
ağrıdır (8.b)

elli dirhem şu içinde kaynatsalar
kuvveti şuya çekse ol şuya bir pāre panbük
batursalar şol göze ki uyuz olmuşdur kızmışdur
kapağı üzerine şorsalar fāyidesi zāhir ola
mücerredür (12.a)

Bu anlatımın dışında eserin bazı
bölümlerinde yiyeceklerin faydalı veya zararlı
yanları, biyolojik ihtiyaçların aşırı ve eksik
yapılmasının doğurabileceği sonuçlar için
karşılaştırmalı bir anlatım tekniği
kullanılmıştır.

Tıbb-ı Benīde eydür dört nesne
hastalık getirür evvel çok söylemekdür kim
dimāğın iligin azaldur za^ofı ider ādemi tē
kocaldır ikinci çok uyumak beñzi şarardur
gözleri şişirir balgāmı çoğaldur bedeni süst
eyler üçüncü çok yemekdür bedeni ma^odeyi
za^ofı eyler gönli gözi nürsüz ider bağırsakları
ve karnı yıplandırur yaramaz haştalıklar
getürür dördüncü çok cimā^o itmek kurudur
kuvveti za^ofı ider dimāğı süst ider ve gözi
nürsüz ider ba^ozi hikmet kitāblarında dimişler

kim bir sāt guşşalanmak bir yıllık kuvvet
giderir (9.a, 9.b, 10.a)

hem tē iner al olur ve hem hātün inen
şudan hāmile olmaz illā az olur (19.a)

Bitkilerden elde edilecek karışımlar
hazırlanırken bunların nasıl hazırlanacağını
anlatan bölümlerde akılda kalıcılığı
kolaylaştıracak şekilde açıklayıcı bir anlatım
yoluna gidilmiştir.

beş dirhem ağı ağacı yaprağın
dögeler tencereye koyalar üzerine otuz dirhem
zeyt yağın kıya kaydada andan şüze şāfi yağ
kala bir fitile batura şaf gibi götüre bevāsir
mak^oad ki taşrasında olursa süre tekrār ide bu
ilāc gāyet eyüdür (31.b, 32.a)

Bitkilerin yanında hayvanlara ait çeşitli
organların ve unsurların ilaç tedavisinde
kullanıldığı görülmektedir.

karlankıçın beynisin alsalar bal-ıla
göze sürme çekseler gözi şu inmekden şaklaya
ve hem gözde kalınlığı gidere ve hem
karlankıçın tersinin ağını gözine ak düşen kişi
gözine çekse gidere mücerredür şeb körligi
dahı olursa ve yaşlanmasını dahı gidere (10.a,
10.b)

ayunın kanın göze çekseler göz
kapakdağı kalı bitirmeye ve hem bir tamlı göze
tamzırsalar yaşardığın gidere (10.b, 11.a)

yılan kanın zeyt yağına yaturub güneşe
aşa kosa dahı ol zeyt yağın göze çekseler göze
kara şu inmekden emān eyleye şu inmekden
emān eyleye (11.b)

Eserde genel olarak alternatif tıbbın
tedavi metotlarına yer verilmişken göz ve
hemoroit için tedavide mistik unsurlara yer
verilmiştir. Ancak bunları anlatırken yazar
"sihir ve büyü için haktır" diye yazmıştır.

haşiy kim anja kılan dirler her kişi kim
anun gözlerine nazar itse göze kara şu
inmekden kırtıla (13.a, 13.b)

keberenün hāşiyeti budur kim bevāsiri
olan yatsu namāzından şonra kebere otı
bitdüğü yire vara anası adın ve kendü adın
eyde kim ya kebere sen fulān avratun oğlunun
bevāsirisin diye gide seher vaktında yine gele

sen fulân hâturn kişiniñ oğlunuñ bevâsîrisin yine gide yatsu namâzı vaktında yine vara fulân hatun kişiniñ oğlunuñ bevâsîrisin diye dahı kôpara yabana ata velîkin altı-y-ıla kôparmaya ğayrı nesne-y-ile kôpara yirden anı ayıra Allâh te'âlâ hikmeti-y-ile andan bevâsîr gide (33.a, 33.b)

Söz Varlığı

Tıp yazmaları söz varlığı açısından Türk dilinin zenginliğine işaret eden önemli metinlerdir. Bu eserlerde Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine kadar birçok dil evresinden izlere rastlanılmaktadır. Türk dilinin zamanla ne kadar geliştiği ve ahenk yakaladığı, farklı dönemlere ait eserlerin karşılaştırılmasıyla göze çarpmaktadır. Farklı dillerden yapılan çeviriler bu eserlerin temelini teşkil etmektedir. İlerleyen dönemlerde müstakil eserlere geçiş yapıldığında dilin zenginleştiğini bu eserler aracılığıyla görmekteyiz.

Bitki Adları

Tıp metinlerinin ilaç karışımlarının hammaddesi olan bitkiler 'Îlâç-nâme içinde önemli bir yere sahiptir. Metinde yer alan hastalıkların tedavisinde kullanılan bitkiler hem koruyucu hem de önleyici bir rol oynamaktadır. Bu metinde hem Türkçe hem de başka dillerden alınan birçok bitki yer almaktadır. Türkçe bitki adları için şunlar örnek verilebilir: *andız, ağu ağacı* (zakkum), *ayva çiçeği, babadiye köki, buğday, çörek otu, daru* (mısır, darı), *dütin, egir, elma, gelincik çiçeği, günlük, güveyiği otu, koruk, sarımsak, soğan, tağ üzümü, turağ otı* (rezene, dereotu), *üzerlik, üzüm, yılmış vb.*

Yabancı bitki adları ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kökenlidir. Bunlara şu örnekler verilebilir: *'âkır qarhâ* < Ar. pire otu, nezle otu, *belîle* < Far. belile otu, *encîr* < Far. incir ağacı ve meyvesi, *bâbüneç* < Far. bâbüneç, papatya, *bâdem* < Far. bādām, *bâtalıcan* < Far. bâdingān, Ar. bādincān, *benefşe* < Far. benefşe, *bellût* < Ar. bellût, palamut, pelit, *cülnâr* < Ar. cülnâr, gülnar, nar çiçeği. *dâr-ı fülful* < Ar. dâr-ı fülful, kara biberin uzunca bir çeşidi tarçın tohumu denilen kuyruklu biber, *dârçin* < Far. dârçin, tarçın,

enâr < Far. enâr, nar, *haşhâş* < Ar. haşhaş, *mercimek* < Far. mercumek vb.

Bazı bölümlerde Arapça ya da Farsça olan bitki adlarının Türkçe karşılıklarının (veya Türkçede kullanılan biçimlerinin) da verildiği görülmektedir.

iki dirhem zencebîl iki dirhem kıranfil iki dirhem egir dört dirhem müyzeç ki ana tağ üzümü dirler (7.b)

'ırku hâbüneç ki ana babadiye köki (41.a)

şeytarenc ki ana zargüle dirler (41.a)

Hayvan Adları

Türkçe hayvan adlarından bazıları şunlardır: *arslan, ayu, balık, it, karlanlık, keçi, keklik, kurbağa, kurd/kurt, kuzu, oğlak, sığır, tavuk, teke, yılan*

Organ adları

Metinde geçen organ adlarına bakıldığı zaman vücudun temel organlarının Türkçe kelimelerle ifade edildiği görülmüştür. Türkçe organ adlarına şunlar örnek gösterilebilir: *arka, ayak, bağ* (lif demeti), *bağırsak, barmak, baş, bel/bil, beñiz, hıldırın, boğaz, boyun, burun, çeñe, deri, böğrek/böğrük, dil, diş, diş eti, el, enşe, geniz, göğüs, karın, kavuk* (mesane), *kulağ, kürek* (kemiği), *öd, öyken* (akciğer), *sinir, şunük* (kemik), *tamar, topuk, tuluğ* (yanak), *yağrın* (sırt), *yüz, yürek* vb.

Ancak bazı durumlarda, söz konusu organın Arapça karşılığının da kullanıldığı görülmektedir.

mağ'ad gicişdigin ya'nî oturağ yırın gicimesin (2a/7)

Arapça organ adlarından metinde geçenlere şunlar örnek gösterilebilir: *bevl âleti, mağ'ad, safrâ* vb.

Az geçen Farsça organ adlarına *ciğer*, gösterilebilir:

Hastalık adları

Metinde geçen hastalık isimlerinde ağırlıklı olarak Türkçe terimler kullanılmıştır: *göz kalınlığı, dil ağırlığı, gicimek, göze şu inmek, göze aķ düşmek, göze su inmek, kapak kalınlığı, sancu, sidiük dutılması, sovuķ almak, uçuk dutmak* (sara hastalığı tutmak), *uyuz, yürek oynaması* vb.

Ancak bazı hastalıklar anlatılırken yabancı terimler kullanılmıştır: *bevāsir, ishāl, sersām, zāti'l-ceb* < Ar. *zāt-ül'-cenb, sara* vb.

Metinde geçen idrar kaçırma hastalığı için hem Türkçe hem Arapça terimler kullanılmıştır: *sülüsi'l-bevl- sidiük dutılması*.

Macunlar

Çeşitli bitkilerin veya besinlerin bazı işlemler sonucu hamur kıvamına getirilip ilaç edilmesidir. Bu metinde de macunların kullanıldığı bir bölüm yer almaktadır. *ma^ccün-ı felāsife, ma^ccün-ı itrifil, ma^ccün-ı necāh* gibi.

Yakılar

Bitkilerden elde edilen yakılara metinde sık rastlanmasa da şu örnekler verilebilir:

sirke-y-ile gül 'ırğı-y-ıla başa yaķu eyleseler baş ağrısına mücerredür (7.a)

ķuru kelb başınını yukaru çeşesi-y-ile ala oda şala hatta kül ola revaķcık balı-la yoğura başını tırāş eyleye üzerine yaķu eyleyüb ura bir gün bir gice gidermeye (6.a)

Ölçü

Metinde kullanılan ölçü birimlerine bakıldığında çoğunluğunun Arapça olduğu görülmektedir. Bunun sebebi Türk tıbbının İslām tıbbını kaynak alması ve ilk ürünlerin tercüme karakteri taşıması olmalıdır. Arap ağırlıklı ölçülerin bire bir karşılıklarının Türkçede bulunmaması hekimlerin bu ölçü adlarını olduğu gibi almalarını zorunluluk hâline getirmiştir.²⁴ *vezn, dirhem, batman,*

²⁴ Şaban Doğan, Eski Oğuz Türkçesinde Tıp Dilinin Oluşumu ve Özellikleri, *Turkish Studies International Periodical For the Languages,*

vaķıyye, nām, nışif, rıtıl eserde kullanılan ölçü birimlerindedir.

Metnin son bölümünde eser boyunca kullanılan ölçülerin neye tekabül ettiği açıklanmıştır.

faşıl bu kitābda zikir olan vaķıyyeden ve rıtıldan murād nedür amı beyān ider vaķıyye on iki dirhemdür rıtıl on iki vaķıyyedir yüz kırķ dört dirhem olur (47.b)

Ses ve Şekil Bilgisi

1. Mehmed'in ^cİlāc-nāme'si adlı eserde Türkçe kelimelerin kullanımında genel olarak kalınlık-incelik uyumuna riayet edildiği görülmektedir. Türkçe kelimelere getirilen eklerden uyumsuzluk gösterenler şunlardır²⁵:

-dik sıfat-fiil eki: oynadığın 38a/7, geldiğinden 46b/2

+lik isimden isim yapma eki : karaguligin 10a/6

2. Yabancı kökenli kelimelere getirilen eklerin uyumlu olduğu görülür. Ancak az da olsa bazı kelimelere gelen eklerin uyum dışında kaldığı görülmektedir.

+lık isimden isim yapma eki: ferahlık 38a/5, süstlüğü 19b/5

3. Düzlük- yuvarlaklık uyumu, eklerde iki farklı durum arz eder. Bazı eklerin daima yuvarlak, bazı eklerin ise düz ünlü ile yazıldığı görülmektedir. Ancak kimi eklerin ikili kullanımlarının da olması söz konusudur.

Daima düz ünlülü kullanılan ekler:

+(y)I belirtme hali eki:

Eklendiği kelimenin köküne bakılmaksızın düz ünlülü kullanılmıştır.

Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/1 Winter 2010

²⁵ Bu konuda farklı bakış açısını dile getiren Ceyhun Vedat Uygur'un "Osmanlıca Metinlerde 'Balkan Ağzı' İmlasına Dair Bir Değerlendirme" adlı bildirisine bakılabilir.

nûrı 4b/3, gözi 10a/1, ayvayı 38b/1

+(I)ncl isimden isim yapma eki:

Tek bir örnek dışında genellikle düz ünlülü olarak kullanılmıştır.

üçüncü 2a/1, dördüncü 2a/2 , toközuncü (2b/3)

-dl görülen geçmiş zaman eki:

Bu ekin metinde geçtiği iki yer mevcuttur. Buralarda ekin düz ünlülü kullanıldığı görülmektedir.

itdim 7a/1, itdiler 16a/4

-mlş öğrenilen geçmiş zaman eki:

Metinde pek sık karşımıza çıkmayan bu ekin düz ünlüyle kullanıldığı görülmektedir.

olmuş idi 18a/7, itmiş 21a/6

Genellikle yuvarlak ünlülü kullanılan ekler:

-dUK sıfat-fiil eki:

Genellikle yuvarlak ünlülü kullanılmıştır.

yaşadüğm 11a/1, boğazlanduğı 31a/6

Bir örnekte ise uyuma bağı kullanıldığı görülmektedir: çıkdüğm 15b/1

-Ub zarf fiil eki:

Bu ekin yazımında düzlük yuvarlaklık uyumuna uyulmamıştır. Tüm örneklerde yuvarlak ünlülü kullanımına rastlanmıştır.

şatub 11a/4, şorub 12b/7

Hem düz hem de yuvarlak ünlülü tespit edilen ekler:

Bu grupta göreceğimiz eklerin kullanımında düzlük yuvarlaklık uyumuna uyulmamıştır. Eklerin her iki şekline de rastlamak mümkündür. Hatta aynı kelimelerin hem düz ünlü hem de yuvarlak ünlüyle yazıldığı durumlar da söz konusudur.

-dlr fiilden fiil yapma eki:

indüreler 43b/7, indireler 46a/5
şarışdurub 17b/6, şarışdıralar 25a/6
şızıdurub 23b/5, şızıdıralar 22a/3

-Inca zarf-fiil eki:

Genellikle düz ünlülü olarak kullanılmıştır.

şalınca 22b/5, şararınca 26b/5

Aynı ekin aynı kelimedeki ikili kullanımlarına da rastlanmaktadır.

şoyulunca 38a/2, şoyulunca 44a/6
şovuyunca 44a/4, şovuyunca 46a/6

-sUn 3. şahıs emir eki:

Düzlük yuvarlaklık uyumuna rastlanmaz. Genellikle yuvarlak ünlüyle kullanıldığı görülmektedir.

yatmasun 4a/6, alsun 14b/5, düketsün 23a/3, eksün 23a/3

Uyuma uygun kullanıldığı örnekler de görülmektedir.

degirmesin 23a/3, eksin 23a/2

Geniş zaman teklik 3. kişi eki -r :

Düzlük yuvarlaklık uyumuna rastlanmaz. Genellikle yuvarlak ünlüyle kullanıldığı görülmektedir.

virür 36b/1, şıñdürür 40b/6

Aynı ekin aynı kelimedeki ikili kullanımlarına da rastlanmaktadır.

giderir 37a/7, giderür 40b/7

şocaldur 41b/7, şocaldır 9b/1

bitürmeye 13a/2, bitirmeye 10b/7

ağrıdur 8b/3, ağrıdır 8b/6

-n fiilden fiil yapma eki:

görüne 17a/3, görünür 16b/5

olunur 20a/4, olunmuşdur 9a/2

-r fiilden fiil yapma eki:

geçüreler 24b/5, geçireler 7b/5

bitürmeye 13a/2, bitirmeye 10b/7

bişüreler 36a/3, bişirseler 11a/4

-l fiilden fiil yapma eki:

dökülür 4b/2, dökülür 6b/7

dögülmüş 42a/3, dögülmüş 17b/4

+nİŋ ilgi hali eki

İlgi halinin ikili kullanıma rastlanmaktadır.

kişiniŋ 3b/3, kişiniŋ 27b/3

ağrısınıŋ 18a/3, kurbaganuŋ 13a/1

-ken zarf-fiil eki:

EAT döneminde ve günümüz yazı dilinde olduğu gibi °İlâc-nâme'de de daima ince ünlüdür:

qaynarken 35a/1

iderken 45a/7

yaşiken 5b/1

variken 15b/2

4. Az da olsa ikinci teklik şahıs iyelik ekinin sağır kef (ك) ile değil, nun (ن) ile yazıldığına da şahit olunmaktadır:

boynına ve gögsüne 15b/2

5. Şimdiki zaman eki -yor(ur)'un kullanımına °İlâc-nâme'de rastlanma-mıştır.

6. İncelediğimiz eserde -(y)AcAK eki, gelecek zaman eki olarak değil sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır.

yetecek kadar kefi alınmış bal-ıla isti° māl ideler 40b/3

balçık *olacak* kadar yoğuralar 13b/6

bir şırçalı qabda şaklayalar gice *yatacak* vaktin isti° māl ideler 42a/7-42b/1

7. İncelediğimiz eserde gereklilik kipi, -mağ/-mek gerek yapısıyla karşılanmıştır.

bu zikir itduğumuz yemekleri issi *yemek gerek* 24a/3

kanı çok giderse qan çok *aldırmak gerek* 30b/3-4

8. Metinde iki adet isim-fiil (-mağ/-mek, -ma/-me), 7 adet sıfat-fiil (-an/-en, -ar, -maz, -dıq, -dik/-duq/-dük, -mış/-miş, -acak/-ecek, -melü) 6 adet zarf-fiil eki (-a/-e, -up/-üp, -ınca/-ince, -madan, -ıcağ/-icek, -ken) kullanılmıştır.

9. Metinde isimden isim yapan 12 (+lık/+lik/+luğ/ +lük +cı, +lu/ +lü, +lek, +suz, +cık/ +cik/ +cuğ/ +cük, +cağ/ +cek, +cılayın, +ncı/ +nci, +layın, +an, +kek) fiilden isim yapan 10 (-mağ/-mek, -ma/-me, -k/-k, -ağ, -n, -ku, -ğan, -ı, -sı, -ış), fiilden fiil yapan 7 (-n-, -l-, -ş-, -ar/-er-, -r-, -t-/ -d-, -dır-/ -dur-/ -dür-/ -tur-) isimden fiil yapan 8 (+a-, +lan-/ +len-, +al-, +l-, +ı-/ +i-/ +u-/ +ü-, +ar-/ +er-, +r-, +kür) yapım eki tespit edilmiştir.

10. °İlâc-nâme'de hem Arapça hem Farsça kurallarla yapılmış tamlamalar mevcuttur: **ırq-u babunec** (papatya kökü), **huşyetü's-şaleb** (tilkü taşığı), **ma° cün-u necāh**, **ađgāş-ü ahlām** (karışık rüyalar), **hayālet-ü fāsīd** (kötü rüyalar). Bu tamlamaların bir kısmı, bölümleri ayırmak kullanılan ve *bāb* ile başlayan tamlamalar olup, tamlamanın ikinci unsuru Türkçedir. **bāb-ı ikinci**, **bāb-ı üçüncü** gibi.

Yazım (İmlâ) Özellikleri

1. Metinde ç (چ) sesinin c (ج) şeklinde ve; p (پ) sesinin b (ب) şeklinde iki farklı imla ile yazıldığına rastlanmıştır.

banbuğ بنبوق 21a/4, pamuk پاموق 23b/3

yabrağın لبرغن 5a/7, yaprağın لبرغن 1b/5

ceyneseler چينسلر 3a/7, چينسلر چينسلر 5b/4

2. Üç noktalı kef, metnin hiçbir yerinde kullanılmamıştır.

3. Metninde düzenli bir harekeleme sistemi olmadığı için şedde kullanılması gereken kelimelerde şedde olmadığını görmekteyiz. Bu durum, o kelimenin yazar/müstensih tarafından nasıl okunduğuna/söylendiğine dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu durumun tek istinası ise metinde birkaç yerde geçen "evvel" kelimesidir.

4. Kalın sıradan ünlülerle kullanıldığında sad (ص) harfi ile yazılması beklenen bazı kelimelerin (س) harfi ile yazıldığı tespit edilmiştir. Kaf (ق) ile yazılması gereken bazı kelimelerin kef ile yazıldığı da görülmektedir.

sudan سوْدَن 45b/3 - şudan سوْدَن 19a/7

sağ ساغ 13a/3

çok جوْك 8b/3 - çok جوْك 9b/6

5. Bazı kelimelerde س, ص ve ط harflerinin zaman zaman aynı kelimenin yazımında birbirlerinin yerine kullanıldıkları tespit edilmiştir.

şarmışak صرمساق 15a/3 - sarmışak سرمساق 21b/2

şırçalı سِرْچَالُو 34b/3 - şırçalı سِرْچَالُو 42a/7

şüzeler سُوْزَلر 44a/3 - süzeler سُوْزَلر 44a/4

sumakı سُوْمَاقِي 11b/5 - şumak şومق 14a/6

dahâret ذَهْرَت 30b/5 - tahâret طِهْرَت 30b/4

6. Arapça kökenli kelimelerde â (uzun a) ünlüsünden sonra hemze geldiğinde bu hemze genellikle ye (ي) kûrsüsü üzerine yazılır.

fâyide فَيِيْد 25b/1

dâyim دَايِم 32a/6

7. Arapça ve Farsça kökenli bazı kelimelerin asıllarına uygun yazılmadığı görülmektedir.

hâmile حَمِيْلَه 19a/7

fâyide فَيِيْد 24a/2

dahâret ذَهْرَت 30b/5

behrîz بَهْرِيْز 21a/1

terkib تَرْكِيْب 2b/4

maraşların 1b/5, maraşları 18a/2, maraşın 18a/6...

hâşaların 2b/2

8. Bazı Arapça kelimelerde ikinci hecede ünlü türemesine rastlanır.

sabır صَبِيْر 7b/7

rıtıl رَطْل 2b/5

ğuşıl غُشِل 23a/1

9. Ayrı yazılması gereken bazı kelimelerin 3 örnekte birleşik yazıldığı görülür.

دیْدَحِي (olqadar) 37b/7, اولقَر (diyedahi), قُوْتُوْیِرُر (kuvvetvirür) 42b/5

Sonuç

Anadolu'da yazılmış tıp eserleri telif veya tercüme fark etmeksizin dile kattıkları zenginlikleri ile önemli kaynak durumundadırlar. 'Îlâc-nâme adlı eser de yazıldığı dönemin dil özellikleri ve halk kültürüne dair çeşitli bilgileri içermesi bakımından önem kazanır.

'Îlâc-nâme'de yer alan bitki isimleri ve karışımlar sadece tıpla ilgili olmayıp dönemin genel inanışını, dilde kullanımını da ifade etmektedirler. Kalıplaşmış ifadelerin metinde yer alması dönemin tıp anlayışının bir ürünüdür. Eserde kelime kadrosunun Türkçe ağırlıklı olması dikkat çekmektedir.

'Îlâc-nâme'de yer alan kelimelerin kökenlerine göre sayısal dağılımı şu şekildedir:

Türkçe 677, Arapça 197, Farsça 83, Hintçe 1, İtalyanca 1, Latince 1, Sanskritçe 1, Yunanca 5

KAYNAKÇA

- ATALAY, B. (1986). **Divanü Lûgat-İt-Türk Dizini**, TDK Basımevi, Ankara.
- BAYAT, A. H. (2005). **Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıbb**, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul.
- BAYAT, A. H. (2003). **15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-İ Şerif**, Yerküre Kitaplığı, İstanbul.
- BAYAT, A. H. (2010). **Tıp Tarihi**, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul.
- CANPOLAT, M. (2007). **Edviye-i Müfrede**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DİNAR, T. (2013). *Gayetü'l-Müntehâ Fi- Tedbiri'l-Merza (Metin, İnceleme, Dizin.* (Basılmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- DOĞAN, Ş. (2010) Eski Oğuz Türkçesinde Tıp Dilinin Oluşumu ve Özellikleri, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/1**
- EREN, H. (1999). **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**. Bizim Büro Basım Evi, Ankara.
- ERGİN, M. (1985). **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- GÖZLÜ, E. K. (2009) “Muhyiddin Mehi'nin Müfid (Nazmü't-Teshil) Adlı Eserinin Türk Dili ve Tıp Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**. 25. Sayı, Konya.
- GABAİN, A.V. (1988). **Eski Türkçenin Grameri**, Çeviren: Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜLENSOY, T. (2000). **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, G. (2007). **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, G. (2010). **Eski Anadolu Türkçesi**, Gazi Kitabevi, Ankara.
- GÜMÜŞATAM, G. (2010). “Eski Anadolu Türkçesinde Eczacılık Terimleri ve Bu Terimlerin Tıp, Botanik, Zooloji, Madencilik, Kimya Terimleriyle İlişkileri”, **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/2 Spring**.
- GÜRLEK, M. (2011). “Anadoluda Yazılmış İlk Türkçe Cerrahi Yazmalara Bir Örnek Alâ'im-i Cerrâhîn”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3**.
- GÜVEN, M. (2005). *Abdulvehhâb bin Yusuf'un Müntehâb-ı Fi't-Tıbb'ı* (Basılmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1992). **Türk Dilinde Edatlar**, MEB Yayınları, İstanbul.
- İPEKTEN, H. İsen, M., Okçu, N., Karabey, T. (1988). **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı Sözlüğü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KAHYA, E. (1996). **Şemseddin-i İtâkî'nin Resimli Anatomi Kitabı**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınevi, Ankara.

- KAYHAN, H. (2010). "Beylikler Devrinde Tıp Bilimi", **History Studies Volume 2 / 3**.
- KORKMAZ, Z. (1995). **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, TDK yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Z. (2003). **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara.
- KÖKTEKİN, K. (2007). "Hazâinü's-Saadât'ta Geçen Tıp Metinleri", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt 14, Sayı 35.
- OKUTAN, M. Y., KOÇER, D., YILDIZ, (2004). **M. 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerif**, Yerküre Kitaplığı, İstanbul.
- ÖLKER, P., DİREKÇİ, B. (2009) "Hekim Mehmed Nid âi'nin Manzum Tıp Tıp Risâlesi Keyf-i Kitâb-ı Nidâi, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 22. Sayı, Konya.
- ŞAHİN, B. (2013). "Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Bulunan Tıp ile İlgili Türkçe Yazma Eserler", **Konya Araştırmaları**. Mayıs sayısı.
- ŞAHİN, H. (2009). "Tercüme-i Hülâsâ'nın Bir Nüshası Üzerine", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall**.
- TİMURTAŞ, F. K. (1977). **Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- TİMURTAŞ, F. K. (2000). **Osmanlı Türkçesine Giriş**, Alfa Basım Yayınları, İstanbul.
- TOKAT, F. (2012). *Hezârfen Hüseyin Efendi'nin 'Tuhfetü'l-Eribü'n-Nâfi'a li'r-Ruhâni ve't-Tabib'i. İnceleme-Metin-Dizin*. (Basılmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- UYGUR, C. V., (2013). "Osmanlıca Metinlerde 'Balkan Ağzı' İmlâsına Dair Bir Değerlendirme", Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (UDEK) "**Balkanlarda Türkçe**", **Bildiri Kitapçığı Cilt: II**, ss.101-114, 14-16 Kasım 2013, Beder Üniversitesi, Arnavutluk.
- UYGUR, C. V., KUTLUDAĞ, Ş., ÖZTÜRK, Y., ÇALIŞKAN, Ş., TOKMAKOĞLU, A. (2012). **Çağdaş Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım**, Gökçe Yayınevi. Ankara.
- YELTEN, M. (1993). **Kemaliyye (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul.
- YURDAKÖK, M. (2004). "Tuhfe-i Mubârizi'de Çocuk Hekimliği Bilgileri", **Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi**, Sayı 47.